

ХАРКІВСЬКИЙ ВІЙСЬКОВИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ПИЛИПКО Євген Володимирович

УДК 141.7

**САМООРГАНІЗАЦІЯ ІСТОРИЧНОГО ПРОЦЕСУ
(МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ)**

09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Харків – 2003

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі філософії Харківського державного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник

кандидат філософських наук,
професор **Рибалко Веніамін Кузьмич**,
Харківський державний педагогічний
університет ім. Г.С. Сковороди,
професор кафедри філософії.

Офіційні опоненти:

федри

доктор філософських наук, професор
Чаплицін Олександр Костянтинович,
Харківський національний автомобільно-
дорожній університет, завідувач ка-
філософії і політології;

кандидат філософських наук, доцент
Алексєєнко Алла Петрівна
Харківський державний медичний універси-
тет, завідувач кафедри філософії, соціології,
релігієзнавства.

Провідна установа: ни

Національний технічний університет Украї-
ни „Київський політехнічний інститут”,
кафедра філософії, Міністерство освіти і
науки України, м. Київ.

Захист відбудеться “____” _____ 2004 року о 15-ій годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 64.702.05 при Харківському військовому університеті за адресою: 61043, м. Харків, вул. Динамівська, 6, ауд. Д-606.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Харківського військового університету за адресою: 61043, м. Харків, вул. Динамівська, 6.

Автореферат розісланий “____” _____ 2003 р

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат філософських наук, професор

Мануйлов Є.М.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження.

На сучасному етапі розвитку цивілізації актуальним стає усвідомлення загальних законів самоорганізації історичних систем, що цілком пов'язано з гострою необхідністю пошуку засобів усталеного, безпечного існування людства, гармонізації відносин між людиною та природою, між різними соціальними групами і організаціями, різними країнами і культурами. Пом'якшення гостроти криз і конфліктів, що виникають у ході соціокультурних перетворень, потребує усе більш усвідомлених, ефективних і відповідальних втручань у хід історичних процесів, що також актуалізує необхідність пізнання механізмів самоорганізації історичного процесу.

Проблема самоорганізації історичного процесу особливо актуальна для України на зламі тисячоліть, у часи радикальних соціальних трансформацій. Виявлення перспективи механізмів самоорганізації, організації українського суспільства та прискорення їх реформування є стратегічним завданням усвідомлення розвитку сучасної України. Аналіз системного історичного самовідтворення є важливим та актуальним для здійснення стратегем національного самовідтворення, оскільки соціальний розвиток однієї країни історично і функціонально пов'язаний із самостановленням всіх відкритих загальноцивілізаційних систем, що додатково актуалізує тему дисертаційного дослідження в контексті поступового входження України до європейського соціокультурного, економіко-політичного простору шляхом загальнодержавної реформи.

Сучасний розвиток багатоструктурного світу, який постійно ускладнюється, вже неможливо відобразити застарілою сіткою філософських категорій. Соціально-політичні події кінця XX – початку XXI ст. яскраво демонструють неможливість здійснювати масштабні загальносистемні дослідження у межах старих методологічних програм, адекватно аналізувати та прогнозувати соціальний розвиток. Усе це підштовхує дослідницьку думку до пошуку нових методів розв'язання проблем саморозвитку, самостановлення, самоорганізації історичного процесу. Синергетична теорія наближає дослідника до відкриття законів саморозвитку динамічних систем. Загальносинергетичні методи дослідження дозволяють адекватніше відобразити особливості та характер саморозвитку історії, сприяють більш глибокому проникненню у її сутність, розумінню її сенсу. Синергетика набуває нового значення і допомагає формуванню нових світоглядно-філософських концепцій і методологічних програм при вирішенні складних питань саморозвитку історичного процесу.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційного дослідження є розділом теми науково-дослідної роботи кафедри філософії Харківського державного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди “Духовне виробництво”, що входить до плану наукових досліджень університету на замовлення Міністерства освіти та науки України.

Ступінь наукової розробленості проблеми. Концептуалізації структурно організаційних принципів саморозвитку складних соціальних, державних, політичних, економічних систем приділяється значна увага дослідників, які намагалися в історії соціальної філософії вирішити її у єдності теоретико-філософського конструювання та загальнонаукового синтезу (Арістотель, Фома Аквінський, Людвіг Моліна, Тейяр де Шарден). Великий вплив на цей процес мають діалектичні уявлення про органічне ціле та саморозвиток (Кант І., Шпенглер О., Гегель Г.), але вчені були не в змозі проаналізувати системоутворюючі механізми соціальних систем, розробити концепцію самоорганізації історичного процесу.

Принципово новий підхід до проблем пошуку загальних законів саморозвитку великих систем було започатковано в період становлення фізико-математичної ідеї самоорганізації ієрархічних структур (Хакен Г., Ейген М., Пригожин І.Р., Стенгерс І.), встановлено взаємовплив системи та середовища (Курдюмов С.П., Князева О.М., Лоскутов А.Ю.).

Проблеми самоорганізації соціуму шляхом використання методів системного дослідження суспільного розвитку та встановлення головних детермінантів, ієрархію субелементів на рівні функціонального призначення, частково були вирішені з боку нелінійності внутрісистемних процесів, та міжсистемного часового фактору (Добронравова І.С., Аксьонов Г.П.). Відповідний загальний пошук спроби вирішення проблеми самостановлення людства в процесі історичного розвитку з боку історіософського знання мав певне місце у полі соціально-етичної, соціально-економічної і соціально-теософської думки (Бердяєв М.О., Гумільов Л.М., Ясперс К., Мойсєєв М.М., Тойнбі А., Маркс К., Ортега-і-Гассет Х.). Пошук методів осягнення історії як процесу саморозвитку людства підняв проблему свідомого впливу на процеси історичного самовідтворення людства (Розов М.С., Поппер К., Гозман Л.Я., Єршов Ю.Т., Івін О.А., Фукуяма Ф., Кантор К.М.), де особливу увагу привертають дослідження, присвячені функціональному навантаженню складових частин великих соціально-історичних макросистем (Зуєв В.М., Барановський В.М., Метельова Т.О., Кучерявий І.Т., Плаксіна О.І., Поклад В.І., Сулім О.В.).

Необхідно підкреслити обґрунтованість і високий рівень існуючих досліджень, але аналіз цих та інших робіт свідчить про наявність суттєвих розбіжностей у тлумаченні таких понять, як самоорганізація, організація, діалог, свобода, автономія, внутрішнє, зовнішнє. Крім того, відсутнє комплексне соціально-філософське дослідження самоорганізації історичного процесу. Існують розбіжності щодо встановлення головних детермінантів самоорганізації історичного процесу в цілому, а також щодо самоорганізації українського суспільства зокрема, перспектив його розвитку. Ці та інші актуальні невирішені проблеми досліджуються в дисертаційній роботі, де розроблена і обґрунтована сучасна концепція самоорганізації історичного процесу.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є розробка і філософсько-методологічне обґрунтування концепції механізму самоорганізації істо-

ричного процесу і визначення методологічного та світоглядного значення цієї концепції. Реалізація поставленої мети зумовила необхідність послідовного вирішення таких дослідницьких завдань:

- проаналізувати генезис ідей самоорганізації історичного процесу;
- виявити вихідні основи соціальної системної самоорганізації;
- розглянути та розподілити за функціональними ознаками зовнішні та внутрішні системоутворюючі фактори історії, встановити їх логічне розшарування;
- розподілити та розглянути принципи положення організації, самоорганізації та автономії соціальних новоутворень у процесі історичного розвитку;
- визначити дійсний рівень та специфіку детермінації та самодетермінації соціальних систем;
- знайти специфічні шляхи розв'язання міжсистемних соціальних конфліктів на базі використання діалогових систем як факторів самоорганізації історії;
- визначити провідні фактори самоорганізації сучасного українського суспільства;
- визначити головні принципи перебудови соціальних систем і методи їх реалізації, а також їх зв'язок з необхідністю прогнозування саморозвитку історичних систем державно-локального та цивілізаційно-глобального рівнів;
- обґрунтувати механізм самоорганізації історичного процесу.

Об'єктом дослідження є самоорганізація суспільних систем у процесі історичного розвитку.

Предметом дослідження є фактори та механізми самоорганізації історичного процесу.

Методологічні і теоретичні основи дослідження. Відправними методологічними і теоретичними принципами дослідження є положення про органічне ціле і саморозвиток (Арістотель, Тейяр де Шарден П., Пригожин І.Р.), про ієрархію форм руху та умови диференціації матерії (Кант І., Гегель Г., Стенгерс І., Щербаков А.С., Сулім О.В.). При цьому автор виходить з тези про необхідність структурно-організаційної конкретизації та збагачення діалектичних принципів саморозвитку (Барановський В.М., Цехмістро І.З., Бойченко І.В.).

У процесі дослідження використані функціонально-структурні принципи, функціональне трактування організації (Анохін П.К., Петров М.І.), положення про саморегулювання у процесі протистояння системи та середовища (Мойсеев М.М., Сугаков В.І., Самарський О.А.).

Автор використовував уявлення про плинну рівновагу, динамічне функціонування як фактори структурної реалізації і стійкості, про віддаленість від рівноваги як умову системної генерації і усталеності систем (Пригожин І.Р., Князева О.М.). У ході дослідження були використані роботи різних вітчизняних і закордонних філософів, соціологів, політологів, істориків (Ясперс К., Мамардашвілі М.К., Рузавін Г.І., Рорті Р., Спенсер Г., Тітов В.А., Будко В.В.,

Бойченко І.В., Мануйлов Є.М., Кремень В.Г.). У процесі дослідження використані синергетичний, системний, аксеологічний, інтегративний, феноменологічний та інші загальнонаукові методи.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що автором реалізовано системний філософсько-методологічний аналіз історичного процесу, в основу якого покладено уявлення про самоорганізацію, усталеність і неусталеність, дисипативні системи, нелінійність, випадковість тощо, які розробляються у синергетичному дискурсі та апрікуються на соціально-гуманітарну сферу. На підставі такого методологічного базису обґрунтована концепція механізму та факторів самоорганізації історичного процесу. У роботі висунуто ряд положень, які конкретизують наукову новизну.

1. Визначено, що історичний процес – загальносвітова, самоорганізована, єдина, складноутворена система людських стосунків. Він побудований на самотрансформації історичних систем за принципами багаторівневої самоорганізації, особливістю розвитку якої є реалізація внутрішнього вільного потенціалу складових на всіх рівнях самоорганізації.

2. Вперше обґрунтована концепція механізму самоорганізації історичного процесу, сутність якого зводиться до наступного:

- динамічна усталеність є функціональною особливістю історичного процесу, який перебуває у стані стаціонарної нерівноваги, в якому функціональна самоорганізація стає принципом поєднання систем. Самоорганізація історичного процесу відбувається в екстремумах функціонального простору, де джерелом системного розвитку є принципи творчої самореалізації та самовдосконалення;
- гармонійний розвиток забезпечується конвергенцією самоорганізації та організації історичних систем, у процесі генезису яких автономія є необхідною умовою динамічної усталеності історичного процесу, джерелом самоорганізації історичного процесу є устремління всіх систем до максимальної реалізації творчого потенціалу в межах структурної автономії, а сам історичний процес стає системою самоперетворень складних структур за допомогою організаційної перебудови міжсистемних зв'язків, стратегічною метою якої є оптимальна реалізація внутрішнього потенціалу історичних систем;
- діалог або полілог на загальноісторичному нелінійному полі ХХІ ст. є важливим і необхідним фактором історичної самоорганізації конструктивного характеру. Метою діалогу і полілогу за змістом є внутрішня гармонізація оптимального функціонування діалогових систем учасників історичного процесу, необхідною умовою діалогу є наявність бажання порозуміння, формою – багаторівневе спілкування;
- єдиної для всіх історичних систем детермінанти не існує, у соціальній самоорганізації діє циклічна причинність: з одного боку, елементи системи підкоряються впливу параметрів порядку, а з другого – елементи встановлюють характер параметрів порядку;

- самоорганізація історичного процесу реалізується через наявність свідомої самоорганізації внутрішніх процесів і їх когеренції з зовнішніми факторами міжсистемної організації.

3. Виявлено, що процеси історичної самоорганізації та організації в Україні пов'язані з загальносистемними змінами в межах загальноцивілізаційного середовища, де головними факторами самоорганізації українського суспільства є реалізація стратегії максимального розвитку потенціалу внутрішніх автономних структур, за допомогою перебудови економічних, політичних, соціальних систем, основними детермінантами яких є мораль та духовність українського соціуму.

4. Виявлені і проаналізовані суперечності і тенденції, що характеризують нелінійні образи історичного процесу ХХІ ст. З'ясовано, що завдяки пануванню загальнопланетарних корпоративних динамічно неусталених систем сучасна світова цивілізація знаходиться у стані стаціонарної нерівноваги, у якому сильне зворушення може привести до обвальної хаотичної реакції незворотної самоорганізації нового порядку через безконтрольну руйнацію старих зв'язків. Вирішальними чинниками на шляху конструктивної самоорганізації світової цивілізації можуть стати лише соціокультурні та духовно-моральні реформи, головними орієнтирами яких повинні бути відновлення духовності та розвиток творчої потенційності особистості.

Теоретичне і практичне значення одержаних результатів. Отримані результати можуть бути використані у процесі розробки проблем всесвітньої історії, новітньої історії, історії України, філософії історії, аксіології, філософії майбутнього, соціальної філософії, для удосконалення методології і практики соціального управління, а також у економіці, політології, екології.

Результати дослідження можна застосувати в процесі викладання філософії, соціології, економіки, історії, філософії історії, політології, екології. Вони також можуть бути використані при підготовці спецкурсів “Єдність і багатоманітність світової історії”, “Сенс історії”, “Філософія історії”, “Методологія соціального пізнання”, “Теорія управління” тощо.

Апробація результатів дисертації. Результати роботи доповідалися на VI Харківських міжнародних Сковородинівських читаннях “Ідея справедливості на схилі ХХ століття”, Харків, УВС 1999 р.; на науково-практичній конференції “Ландшафти гуманітарного знання: пошук спільних орієнтирів”, Харків, Молодіжний центр підтримки демократичних перетворень “Ініціатива”, ХДПУ ім. Г.С. Сковороди, 1999 р.; на I міжнародній науково-практичній конференції “Освіта і доля нації”, Харків, ХДПУ ім. Г.С. Сковороди, 1999 р.; на регіональній науково-теоретичній конференції “Історична пам'ять і самосвідомість українського суспільства на межі тисячоліть”, Харків, ХДАК, 2000 р.; на науково-практичній конференції “Витоки і становлення партійно-політичної системи в Україні”, Харків, ХДПУ ім. Г.С. Сковороди, 2000 р.; на II міжнародній науково-практичній конференції “Освіта і доля нації”, Харків, ХДПУ ім. Г.С. Сковороди, 2001 р.

Публікації. За результатами дисертації опубліковано 9 наукових праць, серед них 8 статей у науково-фахових виданнях затверджених ВАК України.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Повний обсяг дисертації 186 сторінок, з них 174 сторінки основного тексту. Список використаної літератури з 170 найменувань на 12 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність дисертаційної роботи, визначається характеристика ступеня її розробленості, об'єкт, предмет, мета і завдання дослідження, його теоретико-методологічна основа, зв'язок з науковими програмами. Викладено новизну, показано теоретичне та практичне значення дослідження, а також основні положення, що виносяться на захист, наводяться дані про апробацію.

Перший розділ “Становлення ідеї самоорганізації історичного процесу” присвячений аналізу основної існуючої філософської літератури періоду становлення ідеї самоорганізації історичного процесу, пов'язаної з проблемами випадковості, ймовірності, багатоваріативності, незворотного зв'язку. Розділ містить три підрозділи.

У підрозділі 1.1. “Проблема самоорганізації історії у працях Арістотеля” аналізується започатковане Арістотелем системне вчення про самоорганізацію складноутворених соціальних конструкцій, їх основ та головних законів дослідження у загальних системах, що окреслює простір системного історичного дослідження.

Виявлено, що елементи арістотелевського вчення про ідею державного утворення можна екстраполювати на загальносистемне історичне поле, оскільки воно внесло нове у виявленні динамічних процесів історичної системної організації і виявило взаємозалежність загального від конкретного (держави від людини), самокерування і принципи взаємодії самоорганізації та організації за принципами демократичного устрою (наявність виборних органів), самоорганізації (загальнолюдська злагода щодо утворення держави як нової системи), принципи природного призначення систем (встановлення загального блага), принципи самореалізації як такої (розвиток чеснот та самовдосконалення) та пошук головного джерела системної організації.

У підрозділі 1.2. “Ідеї історичного процесу як самоорганізуючої системи у томізмі, молінізмі, тейярдізмі” метою та завданням є аналіз та визначення змісту таких категорій системного вчення, як випадковість та необхідність у контексті історичного процесу у томізмі, молінізмі, тейярдізмі.

З'ясовано, що ідея детермінізму історичного процесу в період середньовіччя поступово змінювалася від тотального до обмеженого. Підкреслюється, що вперше значне місце у системному вченні посідає автономія людської дії як важлива категорія молінізму, що не тільки є джерелом випадковості, а та-

кож ще причиною багатоваріативності та саморозвитку історичного процесу. Виявлено, що головними рисами системного осягнення дійсності в теологічному контексті є пошук єдиного для всіх систем рушійного джерела. Встановлено, що існує недолік: на сучасному етапі за умов використання таких методів пізнання стає неможливим усвідомлення співвідношення детермінізму та індетермінізму, організації та самоорганізації, які мають місце при гіпотетичному існуванні такого єдиного рушія.

Показано, що своєрідним науково-філософським проривом стало вчення Людвіга Моліни про наявність внутрішнього потенціалу систем або природничих сил самоорганізації, що містяться в окремих речах та великих системах Універсуму без посередництва вищих містичних чинників.

Системний підхід Тейяра де Шардена у пізнанні нового дозволяє досліджувати великі структурні масиви на базі визнання головних законів розвитку системного. Доведено, що вільна дія людини стає важливим джерелом самостановлення людства, де індетермінізм зводить формування історичного до самоорганізації, а пізнання складноутвореної історичної системи стає можливим у напрямку пошуку джерела рушійного імпульсу та природного потенціалу самоорганізації історичного процесу.

У підрозділі 1.3. “Самоорганізація історії у некласичній філософії: підходи і рішення” виявлена динаміка становлення нових поглядів на системність, середовище, час, внутрішнє, зовнішнє, на процеси самоорганізації історії. Підкреслюються специфічні розбіжності при дослідженні живої та неживої систем, що необхідно враховувати при екстраполяції у процесі пізнання самоорганізації історії.

У підрозділі розширено погляд на поняття рівноваги та нерівноваги, їх ролі в ході самоорганізації. Розглянуто основи і специфіку співдії між системою та середовищем. З’ясовано, що сучасна філософська думка стоїть на шляху синтезу нової концепції системного світорозуміння. Історично сформований напрямок осягнення процесів самоорганізації складних систем розгортається на широкому наукологічному просторі від пізнання неживих систем макрокосму, живих біологічних структур до культурно-духовних компонентів самоорганізації суто історичного процесу. Обґрунтовано, що можливим перспективним напрямком дослідження сутності самоорганізації історичного процесу постають пошуки в напрямку розвитку духовної саморефлексії людини та її духовно-морально хисту.

У другому розділі “Механізм самоорганізації історичного процесу” встановлені вихідні філософські положення, що сприяють послідовному вирішенню проблем теоретичної реконструкції механізму самоорганізації та організації історичного процесу, детермінізму внутрішніх та зовнішніх факторів, співвідношення волі та автономії у процесі самостановлення історичних систем, з’ясовується рівень впливу на них діалогових та полілогових конструкцій.

У підрозділі 2.1. *“Вихідні основи соціальної самоорганізації”* реалізовані синергетичні методи дослідження, які сприяли розумінню головних чинників самоорганізації історичного процесу як такої системи, що складається з органічно пов’язаних структур, які самовдосконалюються та постійно змінюються, перетворюються, розвиваються. Історичний процес стає таким, що вже не складається з окремих частин, але стає органічно пов’язаним цілим.

Для реалізації цієї мети було окреслено поле дослідження, серед відкритих, дискретних систем, які певною мірою пов’язані взаємодією з оточуючим середовищем та залежать від нього. З таких відкритих систем розглянуті лише достатньо складні, що за рівнем ускладненості здатні до самовпорядкування складових елементів та взаємозв’язків між ними, прикордонними системами та середовищем існування. Визначено головні базові дефініції процесів самозародження, самовпорядкування, самовідтворення складних систем. Встановлено зміст базових категорій: порядок, хаос.

Виявлена та обґрунтована змістовна характеристика таких вихідних категорій дослідження соціальної самоорганізації, як структура, впорядкування, система, самоорганізація, організація, функціональна самоорганізація, динамічна усталеність, комунікація, конкуренція, соціальний досвід, соціальні норми, інформація, без усвідомлення сутності яких пізнання системності самоорганізації історичного процесу стає неможливим. Показано, що базовими детермінуючими факторами самоорганізації систем виступають: самовпорядкування під впливом середовища, саморозвиток внаслідок внутрішньої самоорганізації структур, самоорганізація.

Доведено, що історичний процес як система, що цілком розвивається за загальними законами самостановлення великих структурованих формацій, постійно перебуває у стані динамічної усталеності, а елементи соціальної матерії поєднані за принципом функціональної самоорганізації. Наслідком поєднання внутрісистемних складових за принципами функціональної самоорганізації є встановлення ієрархічної піраміди. Доведено, що важливими інтегративними факторами соціального цілого постають соціальні норми.

У підрозділі 2.2. *“Внутрішні та зовнішні системоутворюючі фактори історії”* з’ясовуються основи, джерела та механізми внутрішніх та зовнішніх системних чинників, їх роль та рівень впливу на процес самоорганізації історії.

Встановлено, що внутрішнє та позасистемне – дві незалежні протиспровані сили (імпульси), що постійно діючи змінюють свій рівень впливу у часі, внаслідок чого в зоні їх перетинання постає результат – історичний факт, подія. Історичний процес проходить внаслідок дії законів самоорганізації та розвитку систем незалежно від спостерігача, але отримуючи у свідомості кожного суб’єкта певний колір, фон, напівтон. Доведено, що генезис системи цілком пов’язаний з генезисом середовища, що є обов’язковим законом загального розвитку систем. Система не може прогресувати окремо від середовища, у свою чергу, розвиваючись, система детермінує розвиток навколиш-

нього середовища. Дослідження внутрішніх та зовнішніх системоутворюючих факторів дає уяву про єдність історичного процесу за умов зовнішньої дивергенції та внутрішньої конвергенції системи та середовища за наявності пріоритетної позиції внутрішнього саморозвитку систем.

Підрозділ 2.3. *“Самоорганізація та автономія в історичному процесі”* виявляє структуру і функціональне призначення самоорганізації та автономії історичних систем.

У підрозділі з'ясовано, що соціальні системи знаходяться у стані стаціонарної нерівноваги, головною причиною чого стає повсякчасний обмін речовиною, енергією та інформацією з оточенням.

Визначені межі реалізації внутрішнього потенціалу історичних соціальних формувань: біосфера, психосфера, техносфера, духовна сфера, соціосфера, в яких самоорганізація проявляється у здатності перетворення зовнішнього динамічного хаосу у динамічний порядок завдяки механізмам організації та автономії. Гіперструктурами узгодження відносин між самоорганізацією, організацією та автономією є нормотворчі акти соціуму, які з часом стають необхідними функціональними нормами. Показано іманентні протиріччя процесів і визначено сутнісні характеристики категорій самоорганізації, організації, автономії, свободи.

Доведено, що між тенденціями самоорганізації та організації завдяки характерним функціональним нормам встановлюється динамічна нерівновага, яка при порушенні їх гармонійної співдії збільшується, що неодмінно призводить до повної або часткової трансформації керівних організаційних структур. Існування принципу автономізації в такому ракурсі стає базовим елементом у забезпеченні керівними силами зростання динамічної усталеності заради вдалого розвитку історичних систем.

Самоорганізація історичних систем ґрунтується на подоланні парадоксу автономії та протиріччях між свободою як внутрішньою потенцією, та автономією як умовою зовнішньої реалізації цього потенціалу.

З'ясовано, що головним джерелом самоорганізації історичних систем є устремління до максимальної автономної реалізації вільного творчого потенціалу або внутрішньої свободи у межах автономної ініціативи. Такий імпульс вважаємо головним джерелом поступального саморуху історичних систем, що неодмінно шукає вихід через матеріальне, ментальне, духовне прикладення сил в об'єктивному світі. Розуміючи першочергове значення самоорганізуючих сил, ми вважаємо, що гармонійний розвиток історичних систем стає можливим за умов консолідації та когеренції всіх цілей та зусиль, які реалізуються лише у взаємодії самоорганізації, організації в межах структурної автономії як нової парадигми загальнолюдського прогресу.

У підрозділі 2.4. *“Детермінізм та самоорганізація історії”* реалізований перехід від проблем необхідності та випадковості до розв'язання питань детермінізму та індетермінізму історичного процесу.

Від вузьконаціонального до загальноцивілізаційного масштабу історичний процес визнано не організаційно-свідомим, а флуктуаційно-спонтанним у своєму саморозвитку й мало залежним від бажання соціуму прискорити чи уповільнити цей саморух.

Встановлено зміст і сутність функціонального простору історичних систем, який поєднує у собі усталеність та здатність до системного перетворення і обумовлює екстремуми розвитку соціальних систем під час самоорганізації історичного процесу. Визнано наявність внутрішніх гіперструктур, інформаційних матриць – носіїв суспільного досвіду, який реалізується у межах функціонального простору. Підкреслюється, що серед усіх динамічних систем особливою історично-соціальною рисою є надбання суспільного досвіду, який дозволяє передчасно пристосовуватись до можливих змін. Доведено, що існують зовнішні і внутрішні як джерела еволюції ієрархічних систем історичного цілого, які виступають важливими детермінантами, а також встановлено зміст і головні характеристики цих категорій.

У процесі аналізу проблеми детермінізму та самоорганізації історії з'ясовано, що жорсткої детермінації не існує у межах динамічної усталеності систем, і навпаки, вона активно проявляється в періоди хаотичної дестабілізації. Доведено, що детермінізм самоорганізації історії стає певною сукупністю багаторівневих складних факторів: 1) багатомірність умовно обмеженого простору функціонування самоорганізованої історичної цілісності; 2) еволюція ієрархічних систем соціальної матерії; 3) зовнішні та внутрішні енергетичні джерела дискретно-дисипативних історичних систем; 4) рівні залежності та автономії у суспільно-індивідуальних співвідношеннях.

Показано, що самоорганізація будь-якої складної системи стає можливою лише в екстремумах функціонального простору самоорганізованої цілісності. Найбільш вдалим для об'єктивного пізнання стає принцип власного механізму детермінації для кожного соціуму в певний період. Встановлено, що єдиної для всіх історичних систем детермінанти не існує, у соціальній самоорганізації діє циклічна причинність: з одного боку, елементи системи підкоряються впливу параметрів порядку, а з другого – елементи встановлюють характер параметрів порядку. Історія постає перед дослідником переплетенням великої кількості факторів одномоментного впливу, але принципи детермінації, як такі, є об'єктивно впливовими для всіх історичних систем, відповідно до чого зростає важливість та обов'язковість фактору обмеженої у часі детермінації як компонента механізму самоорганізації історичного процесу.

У підрозділі 2.5. *“Діалог як фактор самоорганізації історичного процесу”* досліджуються соціальні механізми свідомого конструктивного розв'язання системних конфліктів зовнішньо-внутрішнього, організаційно-автономного, окремого й загального характеру.

Обґрунтовано, що діалог та полілог стають необхідними умовами прогресивної самоорганізації історичного процесу. Встановлено, що наявність конфлікту між внутрішнім та зовнішнім, системою та середовищем, що є нормою

існування історичних систем. З'ясовано, що сутність конфлікту полягає у незбіганні динаміки якісного або кількісного взаєморозвитку системи та середовища. Завдяки фактору свідомості людські системи здатні конструктивно через діалог (полілог) впливати на прикордонні структури. Відповідно до чого виявлено, що діалог стає особливим фактором самоорганізації історичного процесу.

Доведено, що метою діалогу, полілогу за змістом є внутрішня гармонізація оптимального функціонування співрозмовних систем учасників, необхідною умовою вдалого діалогу є наявність бажання двостороннього порозуміння, формою є багаторівневе спілкування, методом – чуттєво-розумове світосприйняття. Показано, що позитивна діалогізація як метод підвищення ефективності міжсистемного спілкування стає можливою за рахунок підвищення рівня чуттєво-розумового осягнення реальності на всіх рівнях історичного буття. Чуттєво-розумове стає засобом адекватної рефлексії на неповторні, унікальні події об'єктивних міжсистемних історично-сформованих реакцій та вдалою альтернативою лінійного сприйняття дійсності XX ст.

На загальноісторичному нелінійному полі XXI ст. діалог як фактор історичної самоорганізації конструктивного характеру набуває особливого значення. Сучасна цивілізація не може дозволити собі будь-яку одномоментну неузгоджену руйнацію старих міжсистемних зв'язків методом монологової декларації, яка обов'язково матиме негативний резонанс та незворотні наслідки загальноцивілізаційного рівня. Обґрунтовано, що діалог та полілог як методи гармонізації сумісного функціонування історичних систем стають одними з важливіших перспективних напрямків у формуванні гармонійної, творчої людини, свідомо спрямованої до позитивної еволюції у XXI ст., і відтворенні гармонійної функціонально-оптимальної самоорганізації історичного процесу, а вдалий діалог стає фундаментом системної реорганізації.

Третій розділ “Методологічні основи самоорганізації історичного процесу в умовах трансформацій українського суспільства” присвячений виявленню основних принципів системної перебудови, верифікації теоретичного надбання на підґрунті історичного досвіду українського суспільства та виявленню перспектив історичного розвитку сучасної України в системі планетарної цивілізації у нелінійному вимірюванні.

У підрозділі 3.1. “Перехідний період у самоорганізації історичного розвитку українського суспільства” виділяються загальні закони перебудови історичних систем та конкретизуються результати проведеного дослідження під кутом зору сучасного розвитку України.

Показано, що перебудова – необхідний об'єктивний процес, що приводить до перетворення старої системи на нову засобами або руйнування первинної, початкової системи, або поетапної трансформації низки міждіаструктурних, внутрісистемних взаємовідносин. Встановлено, що процес перебудови є повсякчасним і характерним для будь-якого історичного формування від соціальної групи до цивілізації.

Обґрунтовано, що загальний розвиток історичного процесу є послідовним наслідком самотрансформацій всіх систем різних рівнів ускладненості, організації та самоорганізації. Доведено, що перебудова є зміною характеру організації міжелементарних зв'язків певних рівнів у процесі самостановлення систем і може бути зовнішньою або внутрішньою, фрагментарною або тотальною, планомірно-поетапною або обвалью-хаотичною. Необхідність перебудови об'єктивно обумовлена постійними змінами міжсистемних і внутріструктурних ієрархічних взаємозв'язків унаслідок універсального руху матерії. Встановлено функціонально необхідні норми планування вдалої історичної трансформації.

Показано, що Україна як державне утворення є системою багаторівневого ускладнення, що характеризується численними динамічними нелінійними зв'язками. На підставі загальних положень проведеного дослідження виявлено, що процеси системної самоорганізації та організації в Україні цілком пов'язані з загальносистемними процесами самоперетворення в межах світового середовища, яке постійно оновлюється, і потребують значної кореляції під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів, серед яких найголовнішим та першопричинним є фактор моралі нового суспільства, без якого стає неможливим ані політичне, ані економічне, ані соціальне, ані культурне оновлення міжсистемних відносин. Доведено, що гуманність, доброчинність, альтруїзм стають функціонально необхідними для виживання та стабільного існування в нових умовах, саме вони надають головної мотивації конструктивному державному перетворенню всіх рівнів за принципами самоорганізації історичного процесу.

У підрозділі 3.2. “Нелінійні образи історичного процесу” з'ясовуються практичні результати дослідження на загальноцивілізаційному полі сучасних історичних систем.

Встановлено, що завдяки пануванню загальнопланетарних корпоративних динамічно-неусталених систем сучасна світова цивілізація знаходиться у стані, далекому від рівноваги, у якому достатньо сильне зрушення може привести до обвальної хаотичної реакції незворотної самоорганізації нового порядку через безконтрольну руйнацію старих зв'язків. Поява нових внутрішньо структурно-співвіднесених схем міжсистемної ефективної взаємодії вимагає часу, якого може не вистачити у майбутніх колізіях.

Доведено, що вирішальними чинниками на шляху конструктивної самоорганізації світової цивілізації можуть стати лише соціокультурні та духовно-морально реформи, головними орієнтирами яких буде відновлення духовності та розвиток творчого потенціалу особистості, і ці напрямки не є утопічними міркуваннями, а постають об'єктивними необхідними умовами майбутнього системного загальнопланетарного історичного розвитку. Обґрунтовано, що політико-економічні зрушення руйнівного характеру можуть привести до руйнації всієї цивілізації, для цього вже існує багато підстав.

Проведене дослідження з використанням системного, інтегративного, синергетичного, феноменологічного та інших методів показало, що генеза ідеї самоорганізації історичного процесу має традицію в історії класичної і посткласичної філософії. Заслугує уваги й подальшого дослідження аристотелевське вчення про ідею державотворення (взаємозалежності загального від конкретного, самокерування і взаємодії самоорганізації та організації тощо). Своєрідним досягненням є вчення Л. Моліни про наявність внутрішнього потенціалу будь-якої системи, що міститься в окремих речах та великих системах Універсуму, а також визначення головних законів розвитку системного у Тейяра де Шардена. У сучасній соціальній філософії пошук нової парадигми соціальної онтології здійснюється у широкому контексті дослідження рівнів організації, включаючи культурно-духовні компоненти самоорганізації історичного процесу.

У ході дослідження було виявлено, що історичний процес, у сучасному наукологічному розумінні, стає загальносвітовою, самоорганізованою, єдиною, складноутвореною системою людських стосунків, особливістю розвитку якої є наявність свідомої самоорганізації внутрішніх процесів і їх когеренції з зовнішніми факторами міжсистемної організації.

Відповідно до такого розуміння історичного процесу сформована нова концепція механізму самоорганізації історичного процесу, що побудований на самотрансформації історичних систем, де головним принципом виступає багаторівнева самоорганізація, особливістю розвитку якої є реалізація внутрішнього вільного потенціалу, що іманентно притаманний складовим частинам систем на всіх рівнях самоорганізації.

Функціональною особливістю історичного процесу, який перебуває у стані стаціонарної нерівноваги, виступає динамічна усталеність, у якій сама функціональна самоорганізація стає принципом зовнішнього і внутрішнього поєднання систем. У зв'язку з чим виявлено, що єдиної для всіх історичних систем детермінанти не існує, у соціальній самоорганізації діє циклічна причинність: з одного боку, елементи системи підкоряються впливу параметрів порядку, а з другого – елементи встановлюють характер параметрів порядку, а самоорганізація історичного процесу відбувається в екстремумах функціонального простору, де джерелом системного розвитку є принципи творчої самореалізації та самовдосконалення.

Гармонійний розвиток забезпечується конвергенцією самоорганізації та організації історичних систем, у процесі генезису яких автономія є необхідною умовою динамічної усталеності історичного процесу, а джерелом самоорганізації історичного процесу є устремління всіх систем до максимальної реалізації творчого потенціалу в межах автономії, у зв'язку з чим історичний процес постає системою самоперетворень складних структур за допомогою

організаційної перебудови міжсистемних зв'язків, стратегічною метою якої є оптимальна реалізація внутрішнього потенціалу історичних систем.

На загальноісторичному нелінійному полі ХХІ ст. діалог та полілог є життєво важливими факторами історичної самоорганізації конструктивного характеру. Метою діалогу і полілогу за змістом є внутрішня гармонізація оптимального функціонування співрозмовних систем учасників історичного процесу, необхідною умовою діалогу є наявність бажання порозуміння, формою – багаторівневе спілкування.

Процеси історичної самоорганізації та організації, які мають місце в сучасній Україні, цілком пов'язані з загальносистемними змінами в межах планетарного загальноцивілізаційного середовища, де головними факторами самоорганізації українського суспільства є реалізація стратегії максимального розвитку потенціалу внутрішніх автономних структур за допомогою перебудови економічних, політичних, соціальних систем, першочерговим детермінантом яких стає духовність українського соціуму.

Використовуючи системний метод при аналізі суперечностей і тенденцій нелінійних образів історичного процесу ХХІ ст. на сучасному цивілізаційному рівні, встановлено, що завдяки пануванню загальнопланетарних корпоративних динамічно неусталених систем сучасна світова цивілізація знаходиться у стані стаціонарної нерівноваги, у якому сильне зрушення може привести до обвальної хаотичної реакції незворотньої самоорганізації нового порядку через безконтрольну руйнацію старих зв'язків. При таких загальносистемних тенденціях вирішальними чинниками на шляху конструктивної самоорганізації світової цивілізації можуть стати лише соціокультурні та морально-етичні реформи, головними орієнтирами яких повинно бути відновлення духовності та розвиток творчого потенціалу особистості.

Основні положення і висновки дисертації викладені у публікаціях:

1. *Пилипко Є.В.* Самоорганізація історичного процесу // Науковий вісник №7. Серія “Філософія”. – Харків: ХДПУ, 1999., - Вип.2. – С. 125-131.
2. *Пилипко Є.В.* Вихідні основи соціальної самоорганізації // Вестник национального технического университета «Харьковский политехнический институт», вып. 120 «Философия». – Х: ХГПУ, 2000. – С. 55-63.
3. *Пилипко Є.В.* Виховання і історія: спроба синергетичного наближення // Науковий вісник №10, серія “Філософія” вип. 4. – Харків: ХДПУ ім. Г.С. Сковороди, 2000. – С. 74-79.
4. *Пилипко Є.В.* Внутрішні та зовнішні системоутворюючі фактори історії // Науковий вісник №12, серія “Філософія” вип. 6. – Харків: ХДПУ ім. Г.С. Сковороди, 2000. – С. 136-142.
5. *Пилипко Є.В.* Перехідний період в історії суспільства як проблема перебудови самоорганізації соціуму // Вісник Харківського національного універ-

ситету ім. В.Н. Каразіна. – Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2000, №487. – С. 99-102.

6. *Пилипко Є.В.* Освіта: виховання, навчання, розвиток // Науковий вісник. Серія “Філософія” Вип. 8. – Харків: ХДПУ ім. Г.С. Сковороди, 2001. – С. 106-110.

7. *Пилипко Є.В.* Самоорганізація свободи та автономії в розвитку історії. // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. – Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2001, №509. – С. 238-243.

8. *Пилипко Є.В.* Історичний процес: закономірність, справедливість. Ідея справедливості на схилі XX століття: Матеріали VI Харківських міжнародних Сковородинівських читань. – Харків: Ун-т внутр. справ, 1999. – С. 239-242.

9. *Пилипко Є. В.* Міфотворчість – форма самоорганізації суспільних систем // Молода нація. – К.: Смолоскип, 2000. – С. 43-49.

АНОТАЦІЇ

Пилипко Є.В. Самоорганізація історичного процесу (методологічний аналіз). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії. Харківський військовий університет, Харків, 2003.

Дисертація присвячена проблемам самоорганізації історичного процесу в методологічному аспекті нових наукових синергетичних досягнень. Встановлено, що генезис ідеї самоорганізації історичного процесу має певну традицію в історії класичної та посткласичної філософії. Виявлено вихідні основи соціальної системної організації. Визначено дійсний рівень та специфіку детермінації та самодетермінації соціальних систем. Розглянуто та розподілено принципів положення самоорганізації та автономії соціальних новоутворень в процесі їх історичного розвитку. Проаналізовано розподіл за функціональними ознаками зовнішніх та внутрішніх системоутворюючих факторів історії, встановлення їх логічного розшарування. Винайдені нові специфічні шляхи розв’язання міжсистемних соціальних конфліктів на базі використання діалогових систем як факторів самоорганізації історії. Визначено головні фактори самоорганізації сучасного українського суспільства. Визначенні головні принципи перебудови соціальних систем і методи їх реалізації, а також їх зв’язок з необхідністю прогнозування саморозвитку історичних систем державно локального та цивілізаційно глобального рівнів. Обґрунтовано механізм самоорганізації історичного процесу.

Ключові слова: самоорганізація, історичний процес, самоорганізація історичного процесу, система, структура, випадкове, необхідне, організація, автономія, діалог, детермінізм, функціональне призначення, перебудова.

Пилипко Е.В. Самоорганизация исторического процесса (методологический анализ). – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата философских наук по специальности 09.00.03 – социальная философия и философия истории. Харьковский военный университет, Харьков, 2003.

Диссертация посвящена проблемам самоорганизации исторического процесса в методологическом аспекте новых научных синергетических достижений. Установлено, что генезис идеи самоорганизации исторического процесса имеет определенную традицию в истории классической и постклассической философии.

Выявлены основы социальной системной организации. Обозначен действительный уровень и специфика детерминации и самодетерминации социальных систем. Рассмотрены и распределены принципиальные положения самоорганизации и автономии социальных новообразований в процессе их исторического развития. Проанализировано разделение по функциональным признакам внешних и внутренних системообразующих факторов истории, установлены их логическое разделение. В исследовании значительное внимание уделено нахождению новых специфических путей развязывания межсистемных социальных конфликтов на основе использования диалоговых систем как факторов самоорганизации истории. Определены основные факторы самоорганизации современного украинского общества. Обозначены главные принципы перестройки социальных систем и методы их реализации, их взаимосвязь с необходимостью прогнозирования саморазвития исторических систем государственно-локального и цивилизационно-глобального уровней, обоснован механизм самоорганизации исторического процесса.

Ключевые слова: самоорганизация, исторический процесс, самоорганизация исторического процесса, система, структура, случайное, необходимое, организация, автономия, диалог, детерминизм, функциональное назначение, перестройка.

Pilipko E.V. The Self-Organization of Historical Process (methodological analyze). – Manuscript.

The dissertation on reception of a scientific degree of the candidate of philosophically sciences on a specialty 09.00.03 social philosophy and philosophy of history. Kharkov military university, Kharkov, 2003.

The dissertation is devoted to the problems of the self-organization of historical process at methodological aspect and based on principles of new progress scientific synergetic methods. The genesis of ideas of self-organization of the historical process has tradition in the history of classical and post classical philosophy which is established. The foundations of social systems are recognized. The real standard of determination and self-determination of social systems is fixed. The fundamental theses of the self-organization and autonomy of social new formations in the making of its historical evolution are considered and distributes. The division backbone

factors of history by functional outer and inner showings in its logical division is analyzed and fixed. The investigation is devoted of being of the specific modern methods undoing social conflicts between systems with using dialogue systems as factors of the self-organization of historical process. The main factors of the self-organization of Ukrainian society are designate. The main foundations and methods of achievement of reorganization frame of society and their necessity with inter-connection forecasting of the self-development of historical systems of local-state and the global-civilization levels are denoted. The machinery of the self-organization historical process is well-founded.

Key words: self-organization, historical process, the self-organization of historical process, system, structure, fortuitous, indispensable, organization, autonomy, dialogue, determinism, functionality, reconstruction.

Відповідальний за випуск
кандидат філософських наук, професор
Рибалко Веніамін Кузьмич

Підписано до друку 3.12.2003 р. Формат 60x84/17.

Умов. друк. арк. 0,9. Обл. – вид. арк.. 0,9.

Наклад 100 прим. Замов. №

Надруковано в